

Nyt fra Sprognævnet

1987/2 · juni

Lækage

»For regeringen er det nu hovedsagen at finde muldvarpen der lækkede nyheden«, hed det i Tv-Avisen den 1. marts i år.

Mange har lagt mærke til en ny brug af ordet *lække* i de sidste måneder: Politikere *lækker* interne dokumenter til aviserne, og fortrolige oplysninger *bliver lækket* til offentligheden.

Den nye brug er nok ikke helt så ny som nogle tror; det første eksempel Sprognævnet kender, er fra dagbladet Information, august 1967.

Lække har fra gammel tid to beslægtede betydninger i dansk. Det kan bruges om beholdere og lign. og betyde 'være utæt': *håndvasken lækker*; og ordet kan bruges om den væske der løber ud af den utætte beholder: *Bødkeren besigtiger Fadet – alt imens Brændevinen naturligvis lækker ud af det.* (Politiken 1927).

Denne sidste betydning kan så bruges billedligt, især om oplysninger der trods forbud og forsigtighed kommer ud: *rapporten lækkede allerede i sidste uge ud til pressen.*

Det nye er at *lække* nu også bruges i betydningen 'få til at lække eller sive ud' om oplysninger el.lign.:

Rapporten var fortrolig, men dens indhold blev »lækket« til britiske politikere. (Politiken 1974). *Kriminalinspektøren i Helsingør griber ikke selv ind, når der er mistanke om, at en af hans folk lækker oplysninger til 'det kriminelle miljø i København'.* (Politiken 1984). *Og hvordan kan man nedlægge navneforbud for tiltalte, mens man lækker mit navn, selv om jeg ikke har mulighed for at blive rensset, før sagen kommer op?* (Politiken 1985).

Der er ingen tvivl om at denne nye brug af *lække* er opstået ved påvirkning fra engelsk. Det engelske ord *leak* bruges netop i betydningen 'få til at lække eller sive': *who leaked the news to the press?* I

øvrigt kan man høre *sive* brugt på samme måde: *hvem har sivet denne nyhed til pressen?*

Selvom den nye brug af *lække* for mange lyder lidt sært, skal man ikke tro at det er noget der er fremmed for det danske sprog og dets grammatik. Vi har mange ord af den type. For eksempel kan *vælte* både bruges i betydningen 'falde': *min cykel væltede* og i betydningen 'få til at falde': *han væltede min cykel* – altså på samme måde som *lække* betyder både 'løbe ud' og 'få til at løbe ud'.

Andre af den slags ord er *brænde*, *dreje*, *lukke*, *rulle*, *ryge*, *ryste*, *slutte*, *vende*.

Nogle af dem havde i ældre tid to former, en til hver betydning: *brinnæ* i betydningen 'stå i flammer', *brænnæ* i betydningen 'få til at brænde'; og en tilsvarende forskel havde man mellem *ryge* og *røge*: *cigaren ryger*, men *han røger en cigar*. Nu bruges *ryge* i begge betydninger. Det må engang have været en sprogfejl at sige *han ryger tobak*, men sådan opleves det jo ikke mere.

På samme måde kan det tænkes at alle med tiden vænner sig til den nye måde at bruge *lække* og *sive* på. I Sprognævnets citatsamling ser man at det bliver mere og mere sjældent at sætte den nye brug i gåseøjne, hvad der viser at man ikke finder udtryksmåden så mærkelig mere.

Men er der overhovedet brug for *lække* i den nye brug og betydning? Er det ikke bare et nyt eksempel på overflødige fremmedord eller nydannelser?

Nej, det er det ikke, for *lække* har en betydning som ikke dækkes af noget an-

det ord. Det betyder 'anonymt og i det skjulte at levere oplysninger som endnu ikke er bestemt til at blive bragt videre'. Der er ingen andre ord der udtrykker dette – og slet ikke så kort.

Som man kan se er den moderne brug af *lække* ikke et tegn på at sproget er i opløsning, men på den anden side må man gøre sig klart at der stadig er mange der føler sig stødt og generet af den nye sprogbrug og anser den for rigelig smart journalistjargon.

Men problemet vil med garanti blive løst. For enten er den nye brug af *lække* og *sive* gået af mode om 10–15 år, eller også er den – ligesom med *brænde* og *ryge* – så fuldstændig accepteret at alle har glemt at der engang var et problem.

Erik Hansen

f.1931, professor i moderne dansk sprog ved Københavns Universitet, formand for Dansk Sprognævn

HISTORIEN OM ET ORD

Qua

I den nye udgave af Retskrivningsordbogen, der efter eget sigende (s. 13) indeholder »det almindelige ordforråd i dansk rigssprog«, finder vi på alfabetisk plads bindeordet *qua*. Dansk ser det jo ikke ud, og der skal nok endnu være en del af ordbogens brugere som føler sig fremmede over for denne gløse, der i hvert fald ikke hører til deres personlige ordforråd. Og hvis nogen af dem på dette grundlag vil mene at *qua* burde have været forvist til fremmedordbogen, er det ingen undskyldning for redaktionen at ordet var taget med også i den foregående Retskrivningsordbog (1955). For dengang var *qua* vitterlig et sjældent og meget specielt ord, hvad der indirekte fremgår af at dets betydning og funktion rent undtagelsesvis blev oplyst ved et eksempel: »udtale sig qua embedsmand og ikke qua privatmand«.

Men i de mellemliggende tredve år er der sket noget. Ordet *qua* har fået nye betydninger og en ny funktion, og det bruges nu langt oftere end før.

'I egenskab af'

For den ukyndige var eksemplet i Retskrivningsordbogen af 1955 muligvis ikke tilstrækkelig vejledende, men i så fald var der hjælp at hente i Nudansk Ordbog, der allerede i sin 1. udgave (1953) medtog *qua* og forklarede det således: »som, i egenskab af: jeg udtaler

mig om sagen qua jurist og ikke qua menneske«.

Dette var første gang *qua* fik indpas i en almindelig dansk ordbog. Indtil da havde det kun figureret i fremmedordbøger. Der finder vi det allerede i de ældste fra begyndelsen af 1800-årene (Primon 1807, Baden, 2. udg., 1824, Høst 1837, Meyer 1837), og betydningen forklares overalt ligesom i Nudansk Ordbog 1953: 'som, i egenskab af'. Endnu de nyeste ordbøger angiver denne og kun denne betydning, således Gyldendals Fremmedordbog, 9. udg. (1983), Politikens Fremmedordbog (1985), Jørgen Bangs Fremmedordbog, 13. udg. (1986) og Nudansk Ordbog, 13. udg. (1986). Eksemplificeringen er også ganske ensartet, med en personbetegnelse som reference, fx »dette udtalte han qua formand«.

Uden for ordbøgerne forekommer dog af og til reference til noget andet end en person, som i dette citat fra Information 18/12 1971: »At vi qva små aviser er allierede hindrer ikke, at netop de fem omtalte blade . . skarpt aftegner deres egen profil«. Er denne brug som sagt sjælden, så er den dog af gammel dato: »det er ikke til Skrift qva Skrift, ikke til Tegnene, Skrift bestaaer af, vi henvise, men til Talen, som ved Læsning kan tages ud af Skrift«, hed det i M.F.G. Bøghs Retskrivningslære fra 1822.

Disse to anvendelser af *qua* – som naturligtvis er to sider af samme sag – er udgangspunkt for de omfortolkninger der har fundet sted i nutidens sprogbrug.

'I kraft af sin egenskab'

14/10 1965 skrev Information om »det princip, at intet folketingsmedlem må modtage ekstra vederlag for hver, den pågældende får qua sit medlemskab af tinget«. Det er tydeligt at *qua* i dette tilfælde ikke kan udskiftes med *som* eller *i egenskab af*; den oversættelse der nærmest melder sig er *i kraft af*. Men betydningsforbindelsen er klar nok; slutningen af citatet kunne have lydt »qua medlem af tinget«. Her er der altså i sprogbrugen sket en forskydning fra en personbetegnelse til en deraf afledt betegnelse for en egenskab hos den person som er grundled i sætningen. Det samme er tilfældet når Politiken 10/6 1975 skriver om »det papirnusseri, som Mogens Glistrup qua lederskabet i fremskridtspartiet har sat sig for at bekæmpe«; der kunne – efter traditionen mere korrekt – have stået »qua leder«.

Men skreddet fra person til egenskab går videre. Helt påtageligt er det når en universitetslektor i tidsskriftet Kritik nr. 43 (1977) taler om »det frie, lige, selvstændige og uafhængige individ, der qua sine personlige egenskaber og sit naturlige overblik magter sin omverden«. Her kan egenskaberne ikke uden videre føres tilbage til en personbetegnelse, men en omskrivning kræver at »qua sine personlige egenskaber« skiftes ud med »qua frit, lige, selvstændigt og uafhængigt individ«. Tilsvarende forholder det sig når en militærhistoriker 20/4 1985 skriver i Jyllands-Posten »at officerer qua deres stilling som officerer forsøger at tænke mere politisk end militært«.

Betydningen af *qua* er altså blevet udvidet fra 'i egenskab af' til 'i kraft af en

egenskab hos grundledet'; grænsen er dog flydende. Yderligere fjernet fra den oprindelige anvendelse er *qua* i de to følgende eksempler: »For mange piger . . bliver det enlige moderskab . . et alternativ, fordi de qua uddannelse selv kan klare for barnet« (Politiken 24/8 1969); og »Dens [dvs. el-bilens] energiforbrug er qua størrelse, vægt og ringe luftmodstand nede på noget, der svarer til 200 km på literen« (Berlingske Tidende 31/1 1985). Men stadig er der tale om en egenskab hos grundledet.

Uanset at det ikke i øjeblikket kan bevises med citater, er der dog ingen tvivl om at *qua* også kan knyttes grammatisk til et led som ikke er grundled i sætningen, fx »Vi indbød hende qua ekspert« eller – med den forskydning som netop er demonstreret – »qua hendes store erfaring«. Men ved nærmere eftersyn viser det sig at forholdet er næsten det samme. Den person der her betegnes med *hende* eller *hendes* er nemlig det logiske grundled for det følgende led, svarende til sætninger som »Hun er ekspert« og »Hun er i besiddelse af stor erfaring«. Også i sådanne tilfælde er der altså tale om en egenskab hos et grundled.

'Ved hjælp af'

Imidlertid kan *qua* både grammatisk og logisk løsnes fra sin binding til grundledet. Et citat af Dea Trier Mørch i Information 30/10 1968 illustrerer glidningen over i den nye dobbelte funktion: »Men i Sovjet defineres mennesket dog qua sit medlemskab af det kollektive, i USA defineres mennesket blandt andet qua sin private ejendomsret«. Her refererer det

første *qua* til en egenskab hos grundledet (mennesket som medlem af kollektivet), det andet derimod til noget som er uden for grundledet, om end i grundledets besiddelse (mennesket har privat ejendomsret).

Er der i dette citat endnu en mindelse om identitet mellem grundled og omsagn (prædikant), finder vi løsrivelsen fuldbyrdet allerede fjorten år forinden i en artikel i tidsskriftet Perspektiv (1953/54, nr. 8); her skriver Hans Jørgen Lemboullier i en anmeldelse af Harald Herdals roman Jammersminde: »Desuden udvikler forsvarsminister Mamsens søn Helge sig rødt. Qua Helge kommer læseren til et par intime partidiskussioner blandt kommunistspidserne«. Ligesom tidligere kan vi oversætte dette *qua* med 'i kraft af', dog med den afgørende forskel at der ikke refereres til en egenskab hos den person der er grundled (læseren), men helt klart til en anden person (romanfiguren Helge). Her betyder *qua* altså 'i kraft af nogen eller noget uden for grundledet', dvs. 'ved hjælp af, gennem, via'. Lad os i forbifarten notere at også forholdsordet *via* har udvidet sin sfære inden for den seneste menneskealder; men det er en anden historie.

Denne nye brug af *qua* har bredt sig stærkt. Af et større antal eksempler som Sprognævnet har registreret skal endnu nogle få citeres: »De sorte panteres relationer til partisanbevægelsen går derimod til Al Fatah qua Algeriet« (Information 19/6 1972); »Gunnar Nu Fonden, som ugebladet Se og Hør qua bidrag fra sine læsere . . stiftede på hans 70 års fødselsdag« (Politiken 21/10 1976);

»den rolle de qua deres fag måtte være selvskrevne til« (Olav Harsløf 1984); »kontrasten mellem Carmens fattige, støvede hverdag og livet hos den overklasse, hun qua Escamillo for en kort stund kommer til at tilhøre« (Aarhus Stiftstidende 27/4 1985); »de lystsejlere, som qua en moleplads betragter øen som deres« (H. E. Nørregård-Nielsen 1986).

Hvilken ordklasse?

Den tidligere Retskrivningsordbog (1955) betegnede *qua* som et biord. Denne bestemmelse, der genfindes i Nudansk Ordbog til og med 12. udgave (1984) og i Gyldendals Fremmedordbog endnu i 9. udgave (1983), er overtaget fra ordets funktion i latin, som *qua* er lånt fra. Men den er helt misvisende for ordets anvendelse på dansk. I den nye Retskrivningsordbog (1986) er ordklassbestemmelsen rettet til bindeord, og det passer godt med den traditionelle brug af *qua* i betydningen 'som'. Men i de nye betydninger 'i kraft af, ved hjælp af, gennem, via' ligger også en ny grammatisk funktion, nemlig som forholdsord. Ethvert dansk forholdsord styrer akkusativ (genstandsfald), og det er da også givet at *qua* må styre akkusativ. Hvis personnavnet i det citerede »qua Helge« udskiftes med et stedord, bliver resultatet nødvendigvis »qua ham« (ikke »qua han«). Og ligesom andre forholdsord kan *qua* desuden styre en *at*-sætning: »en hvilken som helst ytring . . må være korrekt, qua at den er ytret sådan og forstået sådan« (Politiken 14/9 1980).

Men hvad er korrekt?

Som allerede sagt har endnu ingen ord-bog registreret de nye anvendelser af *qua*; ordbøgerne regner kun med betydningen 'som, i egenskab af'. For så vidt er ordklassebestemmelsen bindeord rimelig, og de foranstående grammatiske overvejelser bliver blot en strid om kejserens skæg – for de mange belæg på den ændrede sprogbrug kan ganske enkelt afvises som fejl.

Det skorter da heller ikke på udtrykkelige afvisninger, således i rubrikken Sproghjørnet i Politiken 20/7 1965 og 23/11 1980 og i rubrikken De svære ord i Berlingske Tidende 29/12 1965 og 20/8 1972. Så sent som 24/10 1986 skrev Marie-Louise Paludan i en anmeldelse af Suzanne Brøgger i Weekendavisen: »det smerter mig, at selv hun, det grønne træ, misbruger ordet *qua*. Det betyder fremdeles ikke 'i kraft af', men 'i egenskab af'«. Også Sprognævnet har for år tilbage rådet til »at forbeholde *qua* for den hidtidige anvendelse: 'som', 'i (sin) egenskab af'« – og i øvrigt tilsluttet sig det synspunkt som er gennemgående hos kritikerne, nemlig »at *qua* hører til de fremmedord som der i det hele ikke er noget stærkt behov for« (Årsberetning 1976/77, s. 20–21).

Dette standpunkt forekommer dog mindre og mindre holdbart, efterhånden som *qua* rent faktisk griber om sig, og det vel at mærke især i de nye anvendelser. Helt uholdbart er det at argumentere ud fra ordets oprindelige betydning på latin, hvor det (blandt meget andet) betød 'ad hvilken vej'. I et indlæg i Berlingske Tidende i juli 1970 ville en advokat forsvare den nye brug af *qua* med at den netop er i overensstemmelse med la-

tin; sætningen »er det humant qua den menneskelige forfængelighed« forklarede han på denne måde: »er det humant qua (= ad den vej som) den menneskelige forfængelighed (underforstået: bevæger sig)«. Dette er en åbenbar efterrationalisering, og selve betragtningsmåden er i sit princip forfejlet: Hvordan de gamle romere for 2000 år siden brugte *qua* i deres latinske modersmål kommer ikke nutidens danske sprog ved; når *qua* bruges på dansk, er det på det danske sprogs vilkår, herunder den forandringens lov som ethvert sprog er underlagt – ingen dansker af i dag taler som kong Dans oldemor.

Også latinen forandrede sig i sin tid. I romernes juridiske fagsprog fik *qua* efterhånden tillagt betydningen 'for så vidt som', fx *et qua heres est et qua possidet hereditatem* 'både for så vidt som han er arving og for så vidt som han er i besiddelse af arven'. Senere kunne man knytte *qua* direkte til et navneord og sige fx *non qua filius alicuius, sed qua homo aestimatur* 'han vurderes ikke som (dvs. i egenskab af) en bestemt mands søn, men som menneske'. Disse forskydninger skete først i efterklassisk tid, og Cicero ville muligvis ikke have brudt sig om dem. Men det er dem vores egen »klassiske« brug af *qua* stammer fra.

Er qua dansk?

Som ordet *qua* staves, virker det uomtvistelig fremmed; i ægte danske ord bruger vi ikke bogstavet q. Men udtalen er dansk: qu udtales som kv, og vokalen har stød. Alligevel er der noget usædvanligt også ved udtaleformen. Søger vi efter rimord der også i skriften ender på

a, finder vi enten fremmede stednavne som *Panama* eller sådanne ord som *bla* (*-bla*) og *pa*, der ikke er fundet værdige til optagelse i Retskrivningsordbogen. Først ved at give afkald på overensstemmelse i skriftbilledet kan vi tilføje *dag* og (udsagnsordene) *gav*, *hav/have*, *tag/tage*, der jo alle i daglig tale kan udtales så de rimer på *qua*: da', ta' osv.

Alle disse ord tilhører andre ordklasser end *qua*. Den nærmeste lighed finder vi i forholdsordene *af* og *fra*, som begge – under visse grammatiske omstændigheder – rimer på *qua*, fx »Det har du ud af at være så godtroende« og »Nu er det for sent at springe fra«. Men kun *fra* fremtræder også i skriften som et rim på *qua*, og tilbage bliver at både *af* og *fra* adskiller sig fra *qua* ved at vokalen forkortes og mister stødet i bestemte grammatiske forbindelser som fx disse: »Hvad går der af dig?«, »Hun kommer en af dagene«, »Bliv fra mig!« og »Det hænder fra tid til anden«.

Efter sin funktion i dansk sammenhæng må *qua* regnes for både bindeord og forholdsord. Og ved sin lydlige opbygning præsenterer *qua* sig som et ægte dansk ord, selvom rimordene er få; men blandt dem er som sagt netop forholdsordene *af* og *fra*. Inden for ordklasserne bindeord og forholdsord er *qua* ganske vist usædvanligt ved at det under alle omstændigheder udtales med stød på vokalen, men selve denne artikulation er til gengæld et ærkedansk fænomen.

Alt i alt er der således grundlag for at hævde at *qua* er fuldt og helt optaget i nutidsdansk. Det eneste der formelt taler imod denne påstand er stavemåden. Men her gælder den generelle forskrift som blev officielt fastsat allerede i 1889:

»Fremmede Ord, der ere fuldt optagne og indgaaede i Sproget og i Udtalen have tabt de fremmede Lyde, skrives efter Sprogets almindelige Regler«. Det var dengang Qvinderne blev til Kvinder. I den næste udgave af Retskrivningsordbogen er *qua* nok blevet til *kva*.

Allan Karker

f. 1926, lektor i nordiske sprog ved Aarhus Universitet, medlem af Dansk Sprognævn

Nye norske ordbøger

1986 blev det store år for nye nationale ordbøger i Danmark, Norge og Sverige. Danskerne fik *Retskrivningsordbogen* (Gyldendal, 622 s.), svenskerne fik *Svensk ordbok* (Esselte Studium, 1513 s.) og *Nyord i svenskan från 40-tal till 80-tal* (Esselte Studium, 306 s.). Men først i mål kom nordmændene med to store ordbøger, én for bokmål og én for nynorsk: *Bokmålsordboka* (Universitetsforlaget, 697 s.) og *Nynorskordboka* (Det Norske Samlaget, 870 s.); bøgerne er udarbejdet af Norsk leksikografisk institutt ved Universitetet i Oslo, i samarbejde med Norsk språkråd.

De nye norske ordbøger kalder sig »definitions- og retskrivningsordbøger«, dvs. at alle opslagsordene ikke blot er stavet og bøjet som man skal på korrekt norsk, men at de også har betydningsforklaringer. Bøgerne kan derfor i høj grad afhjælpe savnet af moderne ordbøger mellem norsk og dansk.

Som dansker må man især hilse *Nynorskordboka* ('Nynorskordbogen') velkommen. For det er jo mest nynorsk der volder forståelsesproblemer for danskerne. I hvert fald er der mange danskere der stejler når de ser nynorsk på skrift, og de tror umiddelbart at de ikke kan forstå hvad der står, og mister så interessen.

De to ordbøger har naturligvis den største del af stoffet fælles – de rummer

jo hver især det centrale ordforråd i moderne norsk. Når *Nynorskordboka* alligevel er næsten 200 sider større end *Bokmålsordboka*, skyldes det især den rige dialektprægede variation i nynorsk; der er simpelthen flere ord for den samme ting eller det samme begreb i nynorsk end i bokmål.

Nynorskordboka er dog ikke nogen dialektordbog. Man kan snarere sige at den rummer de regionale varianter der tilsammen udgør det landsdækkende nynorske skriftsprog. Redaktionen har nemlig stillet bestemte krav om at et ord skulle have en vis større udbredelse i landet før det kunne optages i ordbogen.

Mens nynorsk (tidligere kaldt landsmål) hviler på et dialektpræget grundlag har bokmål (tidligere kaldt riksmål) jo en baggrund i det danske sprog. Men bokmålet udvikler sig på norsk grund, og det betyder at flere og flere specielt norske, mere dialektprægede ordformer og bøjningsformer accepteres samtidig med at visse danskprægede former forlades i det officielle skriftsprog. Moderne bokmål er altså mindre »dansk« at se til end det norsk mange af os danskere stiftede bekendtskab med i skolen. Det kan også umiddelbart ses af at bogen har fået navnet *Bokmålsordboka* med den særlige norske bestemthedsendelse *-a* i stedet for *-en*. (Formerne *boka* og *boken* er i øvrigt ligestillede i bokmål). *Bokmålsordboka* er derfor også nyttig for danske læsere af moderne norske tekster.

Nu er de to nye norske ordbøger så omfangsrige at de næppe vil komme til at stå i ethvert dansk hjem med interesse for Norge og norske forhold. Men bibli-

otekerne og skolerne bør anskaffe dem for at lette danskernes adgang til moderne norsk litteratur, såvel den skønlitterære som den faglige.

Else Bojsen

f. 1942, amanuensis i Dansk Sprognævn

Også de øvrige læsere mener at det skal hedde *de* og ikke *dem* i det nævnte tilfælde. Flere går ud fra at der er tale om en simpel trykfejl, og en enkelt spørger om det er en trykfejl, en provokation eller en maskeret læserkonkurrence (med præmie til de første 10 der reagerer). Vi har ladet spørgsmålet gå videre til Henrik Galberg Jacobsen og bedt om en kommentar.

KOMMENTAR

Der er en del læsere der har påtalt en formulering i sidste nummer af Nyt fra Sprognævnet. Det drejer sig om følgende sætning fra Henrik Galberg Jacobsens artikel om store og små bogstaver:

Det har nok medført at *dem* der forvaltede den nye retskrivning, dvs. 1955-ordbogen og Dansk Sprognævn, var lovlig tilbøjelige til at foretrække lille bogstav frem for stort i de tilfælde hvor der kunne være tvivl. (Nyt fra Sprognævnet 1987/1, s. 10, sp. 2).

En af læserne giver sit mishag til kende med et kortfattet »Uha, uha!«, en anden udtrykker sit syn på formuleringen med disse ord:

Mig mener nu ikke, at det hedder »*dem* .. var lovlig tilbøjelige ..«. *Jeg* mener derimod, at det hedder »*de* .. var lovlig tilbøjelige ..«.

Dem der ..?

Brugen af *dem* i forbindelsen »*dem* der forvaltede den nye retskrivning .. var lovlig tilbøjelige til at foretrække lille bogstav« er hverken en trykfejl eller en læserkonkurrence. Men nok lidt af en provokation.

Da jeg skrev det famøse *dem* i stedet for *de* var jeg udmærket klar over at denne udtryksmåde kunne falde nogle for brystet. Men jeg var samtidig klar over at formuleringen med *dem* er helt almindelig i naturligt og uopstyltet dansk talesprog – og at den også bliver stadig almindeligere i skriftsprog der i øvrigt opfattes som neutralt og vellejet.

Desuden vidste jeg at Dansk Sprognævn mere end ti år før havde behandlet konstruktionen og udtalt at der »ikke (er) noget som helst galt i at bruge *dem* i sådanne tilfælde i daglig tale og i mindre formelt skriftsprog« (Årsberetning 1974/75, s. 27). Jeg syntes godt det sprog jeg brugte i artiklen kunne kaldes »mindre formelt skriftsprog« og havde

derfor ingen skrupler da jeg fulgte min egen sprogfølelse og skrev *dem* og ikke *de*.

At brugen af *dem* i stedet for *de* har affødt nogle reaktioner er ikke særlig overraskende, men deres antal – ca. 15 breve og telefonopringninger – kom dog bag på mig. De mange reaktioner understreger at vi befinder os på et område hvor sprogbrugen – og dermed grammatikken – er i bevægelse.

Den umiddelbare grund til at mange reagerer på formuleringen med *dem* er simpelthen at den strider mod deres personlige sprogfølelse: »Sådan kan man da ikke sige!« Og den opfattelse kan man finde støtte for i grammatikken. Formuleringen med *dem* er jo en overtrædelse af reglen om at grundledet i en sætning skal stå i nominativ (nævne-fald). Stedordet *dem* er grundled i sætningen »*dem* der forvaltede den nye retskrivning . . var lovlig tilbøjelige til at foretrække lille bogstav« (udsagnsleddet er *var*). Når man ikke kan sige »*dem* var tilbøjelige til . .«, kan man naturligvis heller ikke sige »*dem* der forvaltede den nye retskrivning var tilbøjelige til . .«.

Ræsonnementet lyder besnærende, men holder ikke. Vi er jo faktisk mange der sagtens kan sige og skrive »*dem* der forvaltede den nye retskrivning var tilbøjelige til . .«, men som ikke kunne drømme om hverken at sige eller skrive »*dem* var tilbøjelige til . .«. Reglen om at grundledet skal stå i nominativ er simpelthen utilstrækkelig til at forklare brugen af fx *de*, *hun*, *han* over for *dem*, *hende*, *ham* i moderne dansk. Det bliver tydeligt hvis man ser på eksempler som de følgende:

Dem jeg fortalte om i går kommer på lørdag.

Hende vi mødte på Samsø har ringet igen.

Dem ovenpå er allerede flyttet i haven.

Ham med knækflippen er hendes lillebror.

Her er stedordene grundled, men alligevel vil de allerfleste danskere opleve sætningerne som helt normale og sætninger som »*De* jeg fortalte om i går kommer på lørdag«, »*Han* med knækflippen er hendes lillebror« som tvivlsomme.

Som det fremgår af eksemplerne hænger denne brug af *dem* osv. sammen med at grundledet består af mere end blot et enkelt stedord, men der er i øvrigt ikke plads til her at komme ind på de nærmere betingelser for den. Hovedsagen er at der faktisk er nogle tilfælde hvor grundledet kun kan stå i akkusativ (genstandsfald).

Der er altså på den ene side nogle situationer hvor grundledet skal stå i nominativ, fx »*De* er flyttet«, og på den anden side nogle hvor det skal stå i akkusativ, fx »*Dem* ovenpå er flyttet«. Og så er der altså *dem* midt imellem, dvs. *dem* hvor der er mulighed for både nominativ og akkusativ, fx

De/Dem der forvaltede den nye retskrivning var lovlig tilbøjelige til at foretrække små bogstaver.

Hun/Hende der står derovre er min kusine.

Om man i sådanne tilfælde vil foretrække *de* og *hun* eller *dem* og *hende*, er i høj grad en smagssag og et spørgsmål om

hvilket stilleje man ønsker at udtrykke sig i. Formuleringen med *de* og *hun* vil kunne virke en smule højtidelig eller gammeldags, især på yngre læsere, og formuleringen med *dem* og *hende* kan modsat virke noget talesprogsagtig og lidt for dagligdags, især på ældre læsere.

Ingen af formuleringerne er altså helt neutrale, men de forsigtigste er uden tvivl dem med *de* og *hun*: Dem var der næppe nogen der ville protestere imod. Ud fra den betragtning skulle jeg naturligvis have skrevet »*de* der forvaltede den nye retskrivning . . . var lovlig tilbøjelige til . . .« i artiklen om store og små bogstaver. Men det ville have været lidt fejtt og i modstrid med min egen og mange andres sprogfornemmelse, så det gjorde jeg altså ikke.

Henrik Galberg Jacobsen

f. 1944, amanuensis i Dansk Sprognævn

Artiklen ovenfor drejer sig kun om brugen af *dem* hvor man kunne vente *de*. Man kan imidlertid også ofte se eksempler på det modsatte, fx »Vi beklager *de* der ikke har kunnet være med« og »til *de* der har lyst . . .«. Denne brug af *de* i stedet for *dem* vil blive behandlet i et senere nummer af bladet.

NYE ORD

Her præsenteres som i tidligere numre af Nyt fra Sprognævnet et lille udvalg af de mange nye ord der er blevet almindelige inden for de sidste år.

Ordene er forklaret blandt andet ved hjælp af citater fra aviser, radio, tv, tidsskrifter m.m. Citaterne er i kursiveret skrift og er ordnet efter alder; efter hvert citat er kilden oplyst. Når citatet har været for langt til at bringes i sin helhed, har jeg brugt to prikker for at vise at her er der sprunget noget over. Nogle steder står der noget i en parentes – det er noget jeg har sat ind som svarer til en længere passage i teksten.

Hvis læserne kender eksempler på ordene fra før årstallet på det ældste citat, vil jeg være glad for at få det at vide.

samkvemsbarn *C.S. er selv fraskilt og har været alene med sin søn i ti år. A.S. har ikke børn, men et såkaldt »samkvemsbarn« i sit ægteskab med en fraskilt.* Berlingske Tidende 9.3.75. **Samkvemsbørn.** Kronik i Politiken 17.1.85. – **samkvemsfar** *han (er) samkvemsfar med isvafler og dårlig samvittighed.* Politiken 14.9.86. – **samkvemsforælder** *Når man taler med skilsmissebørn er det iøjnefaldende, at de børn, der har et godt samkvem, taler både let og gerne om samkvemsforælderen, og omtaler hende/ham som en 'virkelig' forælder.* Kronik i Politiken 17.1.85. – **samkvems-mor** *Som kvinde at tage beslutning om*

at børnene efter to opløste ægteskaber skal blive hos deres fædre og selv blive »samkvemsmor« er en barsk omgang. Information 26.7.80. – Alle ordene er dannet efter *samkvemsret* (o. 1936).

smerteklinik en smerteklinik. Berlingske Tidende 3.2.76. *At behandle smerten som et problem i sig selv er blevet en ny udfordring for lægevidenskaben. En opgave, der i 1980 førte til oprettelsen af Danmarks første smerteklinik på amts-sygehuset i Herlev.* Politiken 8.7.84. *Bispebjerg Hospital oprettede en smerteklinik som underafdeling til narkoseafdelingen i 1984.* Politiken 23.2.87.

sorgarbejde 'psykisk bearbejdning af sorgen efter en nærståendes død': *Den proces, psykologer normalt beskriver som »sorgarbejdet«, havde i Dreyers tilfælde fået et positivt resultat.* M. Drouzy: Carl Th. Dreyer, 1982. *»sorgarbejdet« – sorgen som en smertefuld proces, hvor alt drejer sig om at acceptere den virkelighed, at en elsket person er borte.* Berlingske Tidende 6.3.84. *Inden de implicerede har færdiggjort det »sorgarbejde«, der skal til, når man har fået etiketten »sterik« i hovedet, strømmer reparationstilbuddene ind.* Berlingske Tidende 23.10.84. – **sorgpleje** en omhyggelig sorg-pleje med den efterladte ægtefælle eller familie. Berlingske Tidende 4.3.84. – Begge ord er dannet efter tysk *Trauerarbeit*.

triathlon *Inden for de seneste år er en ny idrætsgren dukket op, en idrætsgren sammensat af tre traditionelle grene, svømning, løb og cykling. Det er den såkaldte triathlon .. der er opstået på*

Hawaii, og udøverne skal under konkurrence først svømme 3,8 kilometer i havvand. Derefter uden pause gælder det 180 km cykelløb, og til sidst skal deltagerne ud på et marathnløb (42,125 km). Amager Posten 10.6.86 *Sisson, Mark: Triathlon: svømning, cykling, løb.* Bogtitel, 1986. – Fra engelsk *triathlon* som ifølge A Supplement to the Oxford English Dictionary går tilbage til 1973 i engelsk. Der oplyses at ordet er dannet efter det græske *tri-* 'tre' og *athlon* 'kamp', 'konkurrence'. – Ordet ses oftest stavet med *-h-*: *triathlon*, men Dansk Sprognævn anbefaler det uden *-h-*, ligesom i ordene *atlet* og *atletik*.

vildlaks *De bornholmske fiskere har indledt en kampagne mod burlaksen. Den ellers så kendte østersølaks skifter navn til vildlaks, og fiskerne vil dermed forsøge at sejre over burlaksen i kraft af bedre kvalitet.* Politiken 2.10.86. *Vildlaksen er det nye navn på bornholmsk Østersølaks. Dette er for at skelne .. laks, der skaffer sig føden selv under frie forhold, fra de opdrættede laks, der fodres i store havbure.* hendes verden 29.12.86.

walkman ord og fænomen set i grammo-fonforretning i Skagen 27.7.81. *Transportabel stereo cassetbandspiller »Walkman«.* *Med Walkman kan du nyde din yndlingsmusik i stereo når og hvor som helst .. Walkman leveres .. med taske og skulderrem (og) med hovedtelefon på.* Reklameavis august 81. *det nye fænomen walkman – en båndspiller med høretelefoner – som bæres i bæltet samtidig med, at man færdes i trafikken.* Politiken 24.10.81. *Walk-*

man'en (har) udløst en bølge af andre apparater til personlig lytning via hovedtelefoner. Weekendavisen 18.1.85. – Fra engelsk *Walkman*, som er et varemærke der er registreret for elektronikfirmaet Sony.

Pia Riber Petersen

f. 1946, amanuensis i Dansk Sprognævn

SPØRGSMÅL OG SVAR

Al(t) narkotika er fjernet

Spørgsmål (fra en læge): Kan De hjælpe mig? Jeg bad om at få lavet et skilt, hvorpå der skulle stå: AL NARKOTIKA ER FJERNET. Da skiltet kom tilbage stod der: ALT NARKOTIKA ER FJERNET. Hvem har ret?

Svar: Slår man op i Retskrivningsordbogen, får man at vide at formen *narkotika* er flertal, og at ordet i ental hedder (*et*) *narkotikum*. På dette grundlag burde der altså på skiltet stå enten ALT NARKOTIKUM ER FJERNET eller ALLE NARKOTIKA ER FJERNET.

Ingen af disse formuleringer virker imidlertid særlig moderne eller mundrette. De må yderligere anses for mindre velanbragte når man tænker på at skiltet vel i første række henvender sig til (unge) stofmisbrugere på jagt efter narkotika. I stedet vil det nok være rimeligt at bruge en formulering med den me-

get udbredte, om end altså stadig uofficielle, entalsform *narkotika*.

Hermed er vi så tilbage ved det problem De rejser i Deres brev, nemlig om dette ord er intetkøn (*alt narkotika*) eller fælleskøn (*al narkotika*). Umiddelbart skulle man tro at det var intetkøn eftersom jo den officielle entalsform *narkotikum* er intetkøn. Men et nærmere eftersyn af de mange eksempler på brugen af formen *narkotika* som vi har i Sprognævnets samling, viser at ordet både kan være fælleskøn og intetkøn. Og det viser sig yderligere at de to køn ikke bruges i flæng, men knyttet til forskellige betydninger af ordet: Intetkøn bruges først og fremmest om enkelte eller bestemte narkotiske stoffer (fx *narkotikaet amfetamin*; ... *han ønsker stadig hash behandlet som et farligt narkotika*), mens fælleskøn især bruges som en art samlebetegnelse for narkotiske stoffer i almindelighed (fx *kampen mod narkotikaen*; *hard narkotika*).

På baggrund af denne fordeling i sprogbrugen ville det passe bedst om der på Deres skilt stod AL NARKOTIKA ER FJERNET. Brugen af intetkøn kan dog heller ikke udelukkes helt i dette tilfælde, og formuleringen med *alt narkotika* kan altså heller ikke helt afvises.

Bussely

Spørgsmål: Jeg har set ordet *bussely* i dagbladet Bornholmeren 8.10.1986, hvor det er brugt i betydningen 'læskur ved busholdeplads'. Kendes ordet fra det øvrige Danmark?

Svar: Vi kender ikke andre eksempler på ordet end det De har givet os fra Bornholmeren.

Ordet *bussely* virker nærmest som en spøgefuldhed i rigssproget, først og fremmest fordi ordet *bus* normalt har formen *bus-* og ikke *busse-* når det indgår som førsteled i sammensætninger, fx *busbane*, *buschauffør*, *busholdeplads*. Også det betydningsmæssige forhold mellem førsteledet *bus-* og andetledet *-ly* virker usædvanligt ('sted hvor man søger *ly* mens man venter på *bussen*'). Ordet *bussely* (eller *busly*) ville mere naturligt kunne bruges om et sted hvor busser står i *ly* (jf. ord som *vognly* og *billy*, som vi har set brugt i stedet for *carport*), eller – lidt mere søgt – om et sted hvor man kan stå i *ly* for busser.

Hven og Furesøen

Spørgsmål: På bl.a. den unge Øhlenslægers, den ældre J. L. Heibergs og Holger Drachmanns vegne skal jeg tillade mig at foreslå at *Hven/Hveen* optages i Retskrivningsordbogens næste udgave. Mon ikke dette ønavn sprogpædagogisk og hyppighedsmæssigt er lige så kvalificeret som fx *Tunø* og *Tuvalu*?

I øvrigt anker bl.a. Chr. Winther over at *Furesø* ikke kan bekendthedsbøjes, og professor Hauch er spændt på om *Weichselfloden* (undskyld: *Weichselflod*, jf. *Gudenå*) stadig svulmer. Eller skulle vi være nået til Wisla?

Svar: Ønavnet *Hven* burde have været med i den nye Retskrivningsordbog (1986). Ganske vist er øen svensk, men da den på dansk normalt staves anderledes end på svensk, ville der være god grund til at have den med. Vi vil overveje at tage den med i en ny udgave, og dér så formentlig anføre den med stavemåden *Hven* som opslagsform og i en parentes

oplyse at den på svensk hedder *Ven* (jf. at *Malmø* i den nugældende ordbog er anført i den danske form med en oplysning i parentes om at den på svensk skrives *Malmö*).

Om medtagelse af navne som ønavnet *Tunø* og statsnavnet *Tuvalu*, kan vi henviser til s. 15 i Retskrivningsordbogen. Det fremgår dér at de fleste danske stednavne som findes i atlasser for folkeskolens højere klasser, er med; det er grunden til at *Tunø* er kommet med. Og af udenlandske stednavne er bl.a. alle statsnavne med, således bl.a. *Tuvalu*.

Grunden til at fx *Furesøen* og *Gudenåen* har fået opslagsformerne *Furesø* og *Gudenå* i Retskrivningsordbogen, er at det er disse former der er brugt i Stednavneudvalgets fortegnelser. Stavningen af danske stednavne hører nemlig ikke under Dansk Sprognævn, men under Stednavneudvalget (se evt. nærmere i § 67.2 i Retskrivningsreglerne i Retskrivningsordbogen). Men det har ikke været meningen at udelukke at de kan bruges i bestemt (bekendt) form, fx har vi selv brugt formen *Gudenåen* på s. 587 i ordbogen (kommareglerne, § 51.2.f).

Tilsvarende betyder valget af opslagsformer som *Nilen* og *Rhinen* ikke at man ikke kan tale om fx *den imponerende Nil* eller *den forurenede Rhin*. Det fremgår også af Retskrivningsreglernes § 12.12 om navne i ubestemt form.

Han eller ham?

Spørgsmål: I en samtale er jeg blevet rettet for at sige *Jeg mener det samme som ham*. Jeg kan godt forstå hvorfor det skulle hedde *Jeg mener det samme som han*, fordi man kan sætte *gør* efter, men jeg synes at sætningen *Jeg mener det*

samme som han lyder forkert. Kan De hjælpe mig med en afgørelse?

Svar: I den traditionelle grammatik vil man analysere sætningen *Jeg mener det samme som han/ham* således at man vil underforstå et udsagnsord efter *han/ham*. Det kunne her være *mener* eller *gør*, og i så tilfælde vil *han/ham* være grundled i sætningen, og der skal så stå *han*.

Men nyere grammatik kan også opfatte *som* på en anden måde, nemlig som et forholdsord der styrer genstandsfald ligesom andre forholdsord, fx *på ham, fra ham, til ham*. Og så skal det jo være *ham*.

Der er nok ikke nogen tvivl om at det blandt yngre sprogbrugere er mest almindeligt at bruge *ham* i en sådan sætning, og at nogle vil finde at den oprindeligt korrekte lyder mærkelig.

Plasticglas

Spørgsmål: Kan man virkelig tale om *plasticglas*? Det er da ulogisk, for *plasticglas* er da lavet af plastic.

Svar: Ud fra en snæver betragtning kan man godt sige at det er ulogisk, men sproget er ikke altid logisk. Det gør heller ikke noget.

I tilfældet med ordet *glas* er det sådan at det har skiftet betydning fra materialet til også at kunne betegne en beholder der oprindeligt er lavet af materialet glas. Det er ikke ualmindeligt at genstande får navn efter det de er lavet af, og når man begynder at lave genstanden af andre materialer, hænger navnet ved. I ordet *skohorn* er materialet horn ikke længere det almindeligste materiale at lave denne

genstand i; det samme gælder for *viskelæder*, som i dag aldrig laves af læder.

I nogle tilfælde er den oprindelige betydning helt udvisket, fx *guldblomme*, hvor *blomme* kommer fra latin *plumbum* som betyder 'bly', og *brun skovsværte*, hvor *sværte* er det samme som *svart*, altså 'sort'.

Førn

Spørgsmål: Hvad kommer ordet *førn* af? Jeg har hørt det i radioudsendelsen Leksikon. Det blev brugt om døde planterester på eller i jordbunden, fx i en skov. Det står i min engelsk-danske ordbog under *litter*, altså et af de engelske ord for 'affald'.

Svar: Det må være det svenske ord *förna* som ligger bag. Det er dannet til ordet *forn* 'tidligere', 'ældre' (jf. dansk *forne tider* og *tilforn*). Ordet *förna* betød oprindeligt 'vissent græs fra det foregående år' (ligesom norsk *forne*), og botanikeren Johan Rutger Sernander foreslog i 1918 at ordet blev brugt om alle planterester (og dyrerester) som er ved at blive opløst på eller i jordbunden.

Ordet *førn* kom i 1973 med i Vinterberg & Bodelsens dansk-engelske ordbog, i tillægget, og har siden 1975 stået i Jens Axelsens engelsk-danske ordbog under *litter*. Andre ordbøger findes *førn* vistnok ikke i, men et par af de nyeste konversationsleksikoner har fået det med.

Adresse og telefoner

Dansk Sprognævn
Njalsgade 80
2300 København S

Postgiro
6 10 17 20

Abonnement mv.
01 54 22 11 (Københavns
Universitets omstillingsbord)

Oplysning
01 54 60 11 (direkte ledning,
mandag-fredag 10-14)

Nyt fra Sprognævnet

1987/2 · juni

Lækage	1
Qua	3
Nye norske ordbøger	8
Dem der...?	9
Nye ord	11
Spørgsmål og svar	13

Næste nummer udkommer i september
1987.

Nyt fra Sprognævnet udgives af Dansk Sprognævn. Det udkommer 4 gange om året og koster 40 kr. (inkl. moms og forsendelse) for en årgang. Man kan kun tegne abonnement ved at indbetale 40 kr. på Sprognævnets postgirokonto 6 10 17 20.

Hvis bladet skal sendes til en anden adresse end indbetalerens, beder vi om at det fremgår udtrykkeligt af indbetalingen.

Artikler med navn står for den enkelte forfatters regning. Usignerede artikler giver udtryk for Sprognævnets mening.

Eftertryk er tilladt når kilden angives.

ISSN: 0550-7332

Tryk: Bianco Luno A/S, København